

SKAMVRÅN

I Skamvrån skriver forskare om skamkänslor och läsning. Vi skriver om böcker vi älskar fast vi vet att vi inte borde – de där som folk helst inte ställer upp i bokhyllan. Vi skriver också om böcker vi skäms för att vi *inte* tycker om. Eller inte har läst. Eller har börjat läsa tusen gånger men aldrig orkat ta oss igenom.

Vad skäms vi för att vi läser och inte läser? Vad skäms vi för *när* vi läser? Och hur?

Anna Nordenstam När jag var i tolvårsåldern läste jag serietidningen *Starlet*. Jag köpte högar av begagnade serietidningar för en krona styck och många av dessa var just *Starlet*. Jag blev så inspirerad av novellerna att jag och min kompis i hemlighet skrev och skickade in en novell om en tjej som träffade sin drömprins i affären (jag tror det var på ICA) till tidningen. Som tur var blev den aldrig publicerad. Min *Starlet*-samling finns inte heller längre. Som forskaren Mel Gibson visat i studien *Remembered Reading: Memory, Comics and Post-War Constructions of British Girlhood* (2015) slängs eller göms många seriesamlingar vid vuxen ålder av kvinnor, eftersom de är förknippade med skam och inte tillräckligt fin läsning. Jag skämdes för *Starlet* så fort jag blev för gammal för att läsa den. Sedan blev jag litteraturvetare och just nu forskar jag om serier. Det rör sig inte om *Starlet*, men om feministiska svenska tecknade serier som samhällskritik och politisk aktivism. Så kan det gå.

┌

Sam Holmqvist Jag läste aldrig *Aeneiden*. Det händer att jag blandar ihop den med *Iliaden*.

└

Fanny Lindgren Jag har ännu inte lyckats ta mig igenom en hel bok av Sara Lidman trots att jag forskar om norrlandslitteratur.

└

Birgitta Holm *Herr prostén talte: Döbeln är en hedning...* Det första jag ser framför mig är en

varm dag i maj med utomhuslektion i svenska. Vi höll på med *Fänriks Ståls sägner* och klassen var lat och ville sövas till ro av högläsning. Helst en så lång dikt som möjligt. Det blev ”Döbeln vid Jutas” och det var jag som utsågs att läsa. Buren av de stigande versfötterna seglade jag snart bort från den slumrande gruppen omkring mig. Med svart band runt pannan stod jag öga mot öga med Uppdraget.

Det som gällde för fjortonåringen gäller ännu. Döbeln har följt mig genom livet. Han har fyllt mig med hänförelse och bestått mig med maximer – ”som gör mig för i morgon sjufalt värre / men hjälper mig i dag på mina ben”. Stolt har jag bott på Döbelnsgatan i Stockholm, andäktigt stått framför kyrkan i Umeå där Döbeln höll sitt tal efter den nesliga freden 1809, melankolisk stavat mig igenom orden på hans grav på Johannes kyrkogård, *Åra, skyldighet, vilja*. Det är inte bara Arvid Stjärnblom och jag som står där – få diktare har haft samma makt över själar som *Fänriks Ståls sägner*. Henrik Schück skriver att det för den generation som satt på skolbänken på 1860-talet var lika med ”poesin över huvud taget”, och åtminstone för min del gällde det ännu närmare hundra år senare då jag satt på skolbänken.

Men det går ju inte ihop. Vad skulle mina feministiska medsystrar säga om jag bröt ut i ett ”Hans veteraners lugna gång mot döden, / Den skulle slumpen leda, icke han”? Hur hanterar jag den bleka ynglingen som ”nyss från plogen tagen” läxas upp som pultron tills Döbeln får klart för sig att hans blekhet beror av ett blödande sår som ändå inte hindrar honom från att ”de tappres skara öka” i slaget vid Jutas? Och hur försvarar jag mig inför ungdomar som far

till Kärrtorp och demonstrerar mot nynationalister? Krigsdyrkan, offerkult, nationalism, manlighetsreligion och blind auktoritetstro – allt går stick i stäv mot den värld jag vill ha.

Man kan gå med på sin klyvnad och lägga korten på bordet: Ja, jag är en ulv i fårakläder, bakom min marxistiska, feministiska, demokrati- och fredsälskande mask finns en liten dödsföraktande Übermensch som står framför sin här. En som offerar barn, liv och hela mänskligheten för att hålla en föreläsning av hela själen. Konflikten går kanske inte väldigt djupt i mig, men den håller en intressant frågeställning vid liv. Vad är det som attraherar i ett gammalt hjältepos som ”Döbeln vid Jutas”? Poesi skulle man kunna svara, men inte ens som poesi är dikten längre helt och hållet försvarbar. För min del dröjde det inte länge innan den deklamatoriska vers som Fänrik Stål representerar spolades bort av modernismen och en lyrik av en helt annan skola.

Men ändå. Poesi är det förvisso. Poesi i meningen av att föras utom sig. Väckas till hänförelse och erbjudas en paus i livsåskådningen, där livskänslan själv får röst och tillvaron i sig blir märklig. Eller för att tala med litteraturforskaren Wayne Booth: Vi har en plikt att fråga oss vilka umgängen vi ger oss in i när vi dyrkar våra klassiker. Men vi har kanske lika mycket en plikt att tillåta oss den frizon som konsten är. Inte bara för livskänslan det ger, för hänförelsen och förmågan att glömma sig. Utan också därför att moralen inte låter sig motas bort. I konstens frizon öppnar sig för oss möjligheter som annars lätt blockeras, möjligheter att vrida och vända på vilka vi är och vilka vi vill vara. Moral och livsåskådning slinker så att säga tillbaka in bakvägen. Med eldadt hjerta och med upprätt panna kan vi försvara även det som vi skäms för.

L

Markus Huss Självhjälpsboken är den fulaste av genrer. Det kan låta hårt, men så är det – åtminstone i litteraturvetenskapens kollektiva

omedvetna. Att bli påkommen med *Självklar – sju lektioner om att våga ta plats* önskar jag inte någon kollega. Jag vill inte heller läsa den boken. Inte just den. Varför är självhjälpsboken ful? Den är kommersiell, och därmed vulgär. Marknaden svämmar över av självhjälpsböcker. Jordan Petersons *12 livsregler* är bara en i mängden. Självhjälpsbokens titel består av minst en sliten metafor eller en käck kliché: *Dags att må bra*, *Är du regissören i ditt liv?*, *Konsten att få mentala superkrafter*, *Att leva ett liv, inte vinna ett krig* och så vidare. Självhjälpsbokens människosyn är atomistisk individualism som predikar självkontroll och *Just do it!*, vilket är svårt att förena med Frankfurtskolans grundsatser. Självhjälpsboken visar att (1) du har dålig smak och att (2) du bär på ett problem. Därför smyger jag diskret ned *Tid att leva: Ett tioveckors program för stresshantering med ACT och medveten närvaro* i ryggsäcken, inklämd mellan min laptop och en utskrift av dokumentet ”Om kvalitetssäkringsarbete som på ett systematiskt sätt bidrar till både kvalitetssäkring och kvalitetsutveckling”.

Γ

Sofia Pulls Mitt första möte med Strindbergs *Röda rummet* skedde under gymnasiet. Jag sov så gott när jag ”läste” den. Sedan pratade jag om romanen, som om jag verkligen läst den. Det hände igen och igen.

Γ

Katarina Båth *Guilty pleasures* när det gäller böcker, går det ens att tänka sig längre? Har inte det rådande paradigmet länge varit att *det spelar ingen roll* om du läser dåliga deckare, bdsm-romance, sexistisk fantasy eller böcker om kåta munkar och rymdsex; *allt går lika bra*? Senast jag skämdes över en bok jag läste var förra årtusendet. I femman hade en klasskompis smugglat med sin mammas bokklubbssbok *Vindsträdgården* av Virginia Andrews till skolan, ett gotiskt incestdrama om två syskon som stängs in på

en vind och börjar ligga med varandra. Den cirkulerade i hemlighet bland tjejerna i klassen, man fick skriva upp sig på en väntelista och det var mycket hysch-hysch och smyg och alla som deltog i denna lönnliga bokklubb kände djup skam och samtidigt starkt begär att veta hur det skulle gå för de stackars syskonen.

Bonniers bokklubbs premiumböcker, de där som automatiskt kom med posten om man glömde avbeställa och som mamma kallade ”tantsnusk”, var på den tiden en ouslinlig källa i det prepubertala utforskandet av erotikens mysterier. Men i dag har ju *Grottbjörnens folk* med flera närmast blivit nostalgisk kuriositet. För några år sedan gavs det ut en censurerad version – allt utom de explicita sexscenerna var struket. Och när finkulturella Turteatern gjorde en uppsättning av Ayla och Jondalars stenålderssex beskrevs föreställningen som kroppspositivistisk feministisk glädjeport, fri från skam.

Skulle litteraturen behöva bli mer skambelagd igen? Eller bättre på att ingjuta skamkänslor i läsaren? Jag kan sakna spänningen som fanns i den tabubelagda, hemliga läsningen. I dag skäms jag snarare för olika läsarter jag gjort mig skyldig till – självupptagna, ouppmärksamt tanklösa. Så länge det inte handlar om sekundärskam för att boken man läser är pinsamt dålig, så tror jag att den författare som får sin läsare att rodnande slå ned blicken har lyckats med något. Skam kan också vara självinsikt, ett frö till förändring. Och så tror jag att Kerstin Ekman var något på spåren i *Grand Final i skojarbranschen*, där varningsetiketterna ”Läsning ökar risken att dö” får böcker att sälja som smör i solsken. Ser framför mig hur jag skulle sträcka mig efter en bok med ”Läsning som får dig att skämmas”.

┘

Tamara Andersson Jag tycker att arbetarlitteratur är jättetråkig. Särskilt den från Norrland.

┘

Jerry Määttä Under ett par års tid trodde jag att det skulle krävas mycket för att få en populärlitteraturforskare att skämmas.

Nu, långt senare, vill jag minnas att skammen först gav sig till känna som en knappt förnimbar darrning i händerna och en lätt svettning i handflatorna, innan den ganska snabbt fortplantade sig till en svaghet i knäna, en olustig känsla av lätthet i magen, och till slut en blossande rodnad på kinderna.

Problemet med sådana här försök till gestaltning av skamkänslan är förstas alla de litterära skildringar av skam som vi alla tagit del av genom åren, och som skapat en omedveten mall som ofrånkomligen formar minnena, som tvingar in dem i formler för hur vi borde ha reagerat, och sedan styr hur vi i efterhand skildrar våra reaktioner. Hur det verkligen gick till och kändes har jag förmodligen för länge sedan glömt bort. Men det får bli så här jag väljer att minnas känslan när jag till slut stod där vid lånedisken i specialläsesalen på Carolina Rediviva en eftermiddag i början av 2000-talet och efter att noggrant ha legitimerat mig och skrivit in mig äntligen skulle undersöka de obskyra och halvt förbjudna skrifter som jag på den tidens ljusblå (eller var de ljusgröna?) lappar av karbonpapper hade beställt fram.

Kanske låter detta ytterst exotiskt, rentav lite spännande, för dagens unga litteraturvetare, men när 2000-talet fortfarande var ungt hände det ofta att ett avhandlingsämne som mitt – om science fiction i Sverige på 1950- och 1960-talet, och dessutom ur *litteratursociologisk* synvinkel – hedrades genom halvdiskreta frysningar från några av ämnets docenter och professorer. Antagligen var jag för ung, naiv och säker på min sak för att ha vett att bry mig, och jag var redan då övertygad om att det måttliga motstånd som mötte mitt ganska oskyldiga ämne knappast kunde jämföras med det som mobiliserats för att avfärda de doktorander i tidigare generationer som skrivit sina avhandlingar med feministisk, sedermera genusvetenskaplig, inriktning. Jag hade i vilket fall haft ett par år på mig att härdas, inbillade jag mig. Kanske var det därför

jag var så oförberedd på de starka skamkänslor som skulle skölja över och igenom mig den där eftermiddagen.

En av egenheterna med att forska om populärlitteratur – och under arbetstid ibland behöva tvinga sig att läsa skönlitteratur som andra främst läser i underhållningssyfte, men som man själv inte sällan finner föga stimulerande – är att man tenderar att söka sig till annan läsning på fritiden. Jag minns att det under min tid som doktorand tisslades lite om att många lärare på institutionen främst läste populärlitteratur på fritiden, om de ens läste skönlitteratur alls. Om detta stämde har jag aldrig lyckats ta reda på, och med tiden har frågan också tyckts alltmer ointressant. Men jag minns att jag på fritiden under doktorandåren, och särskilt under de korta semestrarna, ofta sökte mig till litteratur som låg så långt bort från mitt avhandlingsämne som möjligt. Att läsa det svåra, eller i alla fall kanoniserade, blev paradoxalt nog ett sätt att slippa plikten att läsa det föregivet lätta, eller det marginaliserade och nedvärderade. Nu många år i efterhand slår det mig att det jag då uppfattade och upplevde som en ren strategi för avkoppling kanske handlade om att slippa skämmas inför mig själv.

Skam beskrivs ofta som en av de starkaste och viktigaste känslorna, rentav själva grundvalen för vår civilisation, men det mest intressanta med känslan är att den i så hög grad bygger på hur vi ser på oss själva, bedömer oss själva, utifrån hur vi tror att andra uppfattar oss. Skam handlar om social kontroll, om att inte avvika från normerna för hur vi ska bete oss i olika sammanhang. Det lustiga, eller om det är det olustiga, uppstår när skammen som social rädsla knyts till smak, till hur vi signalerar vår sociala status inför oss själva och andra. ”Smaken är nästan alltid avsmaken för de andras smak”, som Pierre Bourdieu brukade hävda. Och eftersom smak i så hög grad är kopplat till klass blir det närmast ofrånkomligt att de lägre samhällsklassernas estetiska preferenser skambeläggs, nästan oavsett hur dessa ser ut.

Lars Furuland brukade ibland tala om litte-

raturvetenskapens skelett i garderoben, med vilket han menade att ämnet styrdes alltför mycket av utomvetenskapliga hänsynstaganden, och då kanske i synnerhet estetiska åsikter som odlades på kultursidorna. Ur en sociologisk synvinkel går kritikernas manövrer delvis att förstå som sociala positioneringar ämnade att göra kritikerna märkvärdiga och intressanta inför sina likar. Som ett slags individualistiskt varumärkesbyggande på smakens arena. Så långt är det också helt oproblematiskt. Men varför, tycks Furuland ha menat, ska ett offentligt finansierat universitetsämne i så hög grad styras av åsikter som bygger på smak, och därmed på klass och på ett kontrollsystem av internaliserad social rädsla? Varför ska bara vissa verk och författarskap vara värda att forskas om, och varför styrs vi i våra ämnesval så mycket av kulturvärldens normbildning, som borde följa andra lagar än vetenskapernas?

För vissa populärlitteraturforskare tycks intresset för populärlitteraturen vara rent akademiskt. I alla fall hävdar de det, emellanåt med misstänkt tydliga estetiska avståndstaganden. För min egen del byggde ämnesvalet på ett från barnsben starkt, men med tiden kraftigt fluktuerande intresse för science fiction. När ett intresse blir en plikt går ju mycket av glädjen snart förlorad. Dels för att den litteraturvetenskapliga praktiken kräver att texterna läses på ett mer kritiskt och distanserat sätt. Dels för att en djupare kännedom om en genre också föder en alltmer kräsen smak. Att jag under doktorandåren tidvis tröttnade helt på genren gagnade nog min avhandling på sätt som jag är osäker på om många fler än jag uppfattade.

Även inom populärlitteraturen finns förstås hierarkier, författare och subgenrer som anses finare eller fulare, inte minst beroende på publikens storlek och det Bourdieu lite kyligt kallade dess sociala kvalitet (det vill säga klass). Problemet med science fiction som genre är dock att den spänner så brett, eller så djupt, från kanoniserade dystopier och versepös till den enklaste sortens äventyrsböcker. Dessutom kan inte allt som av kännarna uppfattas ingå

i genren marknadsföras som science fiction, beroende på litteraturkritikens och bokmarknadens intrikata ekonomi av god smak och målgruppsanpassning.

Många som sysslar med science fiction blir rentav provocerade om genren i sin helhet beskrivs som populärlitterär. Det finns nämligen de som menar att science fiction hellre bör ses som en elitlitteratur, som främst läses av en ganska liten och inflytelserik samhällsgrupp. De talar förstas inte om litteraturkritiker, forskare i humaniora eller andra makthavare inom kulturvärlden, utan om de entreprenörer, civilingenjörer, programmerare och forskare inom naturvetenskaperna som kanske har haft det allra största inflytandet över hur vår värld utvecklats under de senaste decennierna, och i vars händer vår framtid i mycket hög grad också ligger. Även om science fiction i medier som film, teve och datorspel konsumeras av stora och breda samhällsskikt tycks litteraturen alltjämt locka högutbildade med intresse för teknik, naturvetenskap, filosofi och politik (tidigare främst män, men sedan ganska långt tillbaka läsare av bägge könen). Särskilt populär, i bemärkelsen kommersiell och lättillgänglig, tycks den heller inte ha varit, jämfört med deckare och romantikböcker. Ändå har läsningen av den i vissa kretsar länge varit förknippad med skam. Det är dock högst oklart om dess tidvis låga status mest handlat om att den tyckts vara så världsfrånvärd, eller om det – med tanke på dess osunda fokus på naturvetenskap, teknik, tiden, historien och samhället – kanske ska tolkas som att den varit alltför intresserad av verkligheten.

”You don’t wanna be *the* Dan Simmons scholar, though.” På en anrik, gemytlig pub i Liverpool sommaren 2016, bara några dagar efter folkomröstningen om Brexit, blev jag plötsligt påmind om hur viktigt det är med hierarkier inte bara inom science fiction, utan även inom forskningen om genren. Men det borde jag ju ha kommit ihåg. På samma sätt som all forskning inom de estetiska vetenskaperna lånar stjärnglans av sina studieobjekt gäller detta också inom den marginaliserade

litteraturen. Även där finns det finare och fulare författarskap, och även där förs det en lågintensiv estetisk krigföring med nyckfullt subjektiva åsikter maskerade som vetenskap. Inom science fiction har det med tiden rentav uppstått två olika kanon inom genren, en mer naturvetenskapligt inriktad fankanon (med författare som Isaac Asimov, Robert A. Heinlein och Arthur C. Clarke) och en mer humanistisk eller akademisk (med författare som Philip K. Dick, Ursula K. Le Guin och Samuel Delany). Lägst status har förstas böcker som ges ut i långa serier, särskilt så kallad *military sf*, liksom alla slags böcker som skrivs inom redan befintliga franchiser. På ämnets egna akademiska konferenser anses det rentav lite exotiskt om någon forskar på lågt ansedd science fiction – eller på science fiction med nyliberal eller konservativ agenda – då spetsforskningen är så inriktad på feminism, marxism och postkolonialism inom ett begränsat antal erkända författarskap.

Forskningen inom det tidigare marginaliserade reproducerar med andra ord hierarkier liknande dem som länge uteslöt det nya fältet. Hur vi än vrider och vänder på oss tycks vi behöva ta avstånd från och skambelägga vissa smaker eller praktiker, skapa snäva normer för acceptabelt beteende. Det talas kanske alltmest sällan om det inom fältet, men hela den moderna science fiction-forskningen, med namn som Darko Suvin och Fredric Jameson, byggde också på ett marxistiskt lustmord på fantasygenren, allt i syfte att göra det egna forskningsområdet respektabelt.

Det här var förstas inte tankar som trängde sig på när jag stod där vid lånedisken för att ta emot mappen med de skamfyllda skrifterna, och med den vaggande gång som hör ungdomen till fann ett avskilt forskarbord där jag så diskret som möjligt kunde sitta och med vita handskar försiktigt bläddra igenom de förbjudna sidorna, fyllda av såväl rymdkapslar som primära könskaraktäristika.

Vilka skrifter det var jag beställt fram? Det har jag för länge sedan glömt bort. Ibland är det bara skammen man minns.